

# KOMPYUTER TARJIMA DASTURLARI TARJIMONNING KASBIY KOMPETENSIYASI SIFATIDA

Abdullayev Tursunpo’lat  
Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada kompyuter tarjima dasturlarining tarjima sohasidagi ahamiyati, ularning tarjimon kasbiy kompetensiyasini shakllantirishdagi roli tahlil qilingan.

**Kalit so’zlar:** Tarjima dasturlari, mashina tarjimasi, kasbiy kompetensiya

## 1. KIRISH

Tarjima kompetensiyasining asosiy qismlariga rus tarjimashunoslari bilim-mahorat-ko’nikma uchligi doirasida shakllanadigan asosiy, maxsus va xususiy komponentlarni kiritisa [Latishev, Provorotov, 20021: 136], Baresolonada faoliyat ko’rsatayotgan PACTE (Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation) guruhi tarjima kompetensiyasini juft tillik (bilingvistik), ekstralingvistik bilim, instrumental, strategik va psixofiziologik kabi besh komponentdan iborat deb hisoblaydilar. Bu komponentlar ichida instrumental komponent turli manbalar va axborot texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradigan bilim zahirasi anglatishligi tarjimashunos olimlar tomonidan e’tirof etilmoqda.

## 2. ASOSIY QISM

Mashina tarjimasi (MT) tizimi bilan mashg’ul va axborot-semiotik yondashuv tarafdorlari bo’lgan tadqiqotchilar tarjima faoliyatini nutqiy faoliyatni axborot uzatish jarayoni sifatida talqin qiladilar [5, 228].

Avtomatik tarjima bilan mashg’ul tadqiqotchilar nazdida tarjima – axborot yaratish va uzatish jarayonidir va ushbu faoliyat esa induktiv usullar yordamida o’rganilishi lozim. Bu yondashuvda nutq yaratilishining umumiy mexanizmlari so’nggi o’rinda turadi. Bundan tashqari, informatsiya – semiotik yo’nalishda faqat til va kommunikatsiya munosabati sifatida o’rganilib, tarjima faoliyatining markaziy elementi – inson nazardan chetda qoladi.

Mashina tarjimasi tizimlari nomini olgan kompyuter tarjima dasturlari tarjima sanoatida muhim vositaga aylansada, ular professional tarjimon shaxsi vazifasini to’liq bajarib bera oladi degan fikrdan yiroqmiz. Faqatgina ular tarjimonlarning ishini yengillashtirishi va muayyan kontekstlarda ularning samaradorligi va mahsuldorligini oshirishi mumkin. Kompyuter tarjima dasturlari professional tarjimonlarning malakasi bilan qanday bog’liqligini quyida tahlil qilib o’tamiz.

Kompyuter tarjimasi dasturlari katta hajmdagi matn yoki hujjatlarni tarjima qilishni avtomatlashtirish orqali professional tarjimonlarning samaradorligi va mahsuldorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Tarjimonlar dastlabki qoralamalarni tezda yaratish uchun MT tizimlaridan foydalanishlari va keyin faoliyatini tarjimalarni takomillashtirish va jilolashga yo’naltirishlari mumkin.

MT tizimlari izchillik va aniqlik muhim bo’lgan texnik qo’llanmalar, huquqiy hujjatlar yoki mahsulot tavsiflari kabi informatsion matnlarni tarjima qilish uchun foydalidir. Professional tarjimonlar yuqori sifat standartlariga javob bera oladigan tarjimalarni yaratish bilan birga, ushbu turdagi kontentni yanada samaraliroq boshqarish uchun MT dan foydalanishlari mumkin.

Tarjima sohasida inson omili til me’yorining to’g’riligi, madaniy muvofiqligi va umumiy uyg’unligini ta’minlash uchun mashinada yaratilgan tarjimalarni ko’rib chiqish va tahrirlash orqali sifatni ta’minlashda hal qiluvchi rol o’ynaydi.

Tarjima kompetensiyasi haqida gapirganda, tarjimonning o’z faoliyati turli sohalarida kommunikativ vositachilikni amalga oshirishdagi professional qobiliyatini tavsiflovchi tushunchani nazarda tutamiz.

So’nggi o’n yilliklarda ushbu konsepsiya (tarjimonlik kompetensiyasi) Yevropa Kengashi tomonidan ta’lim sohasida ishlab chiqilgan standartlar doirasida, shuningdek, o’zbek va xorijiy ekspertlarning maqolalarida tavsiflanib kelinmoqda.

“Tarjima” va “kompetentlik” tushunchalarini bog’lash g’oyasi birinchi marta isroillik mutaxassis va tarjimon G.Turi tomonidan ilgari surilgan. Olim bu atamani N.Xomskiyning til kompetensiyasi nazariyasidan ilhomlanib yaratgan bo’lsa ajab emas.

Tarjima kompetensiyasining mazmuni haqida ancha uzoq davom etgan munozaralar davomida tarjimonning ijtimoiy, kommunikativ va to’g’ri matn tuzish ko’nikmalarini tavsiflovchi bir nechta kichik kompetensiyalardan iborat model paydo bo’ldi.

Ko’rinib turibdiki, tavsiflangan kompetensiya xorijiy tillarni bilish darajalari bo’yicha hujjat – Common European Framework of Reference for Languages bilan bog’liq.

Ushbu konsepsiyani ishlab chiqqan ispan mutaxassislari V. Montalt Ressurrechio, P. Espeleta Pioro va I. Garsia Izkuerso tarjima kompetensiyasining markaziy tushunchasi matn toifalariga va birinchi navbatda janrga ega bo’lishi kerak, deb hisoblaydilar, chunki kompetensiy tarjimonlarga ta’lim berish amaliyoti, ularning kasbiy faoliyati sohasida shaxsiy ko’nikmalarni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

A.Noyber tarjimon kompetensiyasining mazmuni muammosini o’rganar ekan, madaniyatlararo muloqot sohasidagi mutaxassis bilimi va ko’nikmalarining murakkabligi, turli xilligi va nisbiy empirik xususiyatini hisobga olishni taklif qiladi. Tarjimonlik faoliyati mazmunining o’ziga xosligi shundaki, u yakuniy emas, hech qanday cheklovlar yo’q, uning samaradorligi va to’liqligi darajasi har bir shaxsning ijodiy salohiyatiga, uning iste’dodiga to’g’ridan-to’g’ri proporsionaldir [6, 65].

Zamonaviy jamiyatda o’zbek tarjimonlari raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun chet elda standart bo’lgan malaka va vositalarga ega bo’lishi kerak.

Tillararo va madaniyatlararo muloqot jarayonini amalga oshirish mutaxassisdan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ma’lum bilim va ko’nikmalarni qo’llashni talab qiladi, ularning asosiylari bugungi kunda:

- elektron hujjat aylanishi;
- amaliy dasturlar paketlari bilan ishlash;
- operativ ma’lumotlarni olish;
- masofaviy hamkorlar bilan aloqa;
- vakolatli qarorlar qabul qilish;
- ma’lumotlarni kiritish va tizimlashtirish.

V.V. Ilchenko va E.V. Karpenkoning so’zlariga ko’ra, bo’lajak tarjimon kasbiy tayyorgarlik uchun tarjimonning axborot texnologiyalari kompetensiyasini shakllantirish uchun shunchaki axborot resurslari va texnologiyalarini, kompyuterdan foydalangan holda tarjima faoliyatini amalga oshirish uchun mos dasturiy ta’minot va tarmoq vositalarini o’rganishi kerak.

Binobarin, tarjimonning axborot texnologiyalari kompetensiyasi uning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi hisoblanadi va quyidagi qoidalar bilan tavsiflanadi, V.V. Ilchenko va E.V. Karpenko:

- eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda kasbiy muammoni hal qilish jarayonida maqsad qo’yish, ushbu faoliyat maqsadini aniq va to’g’ri belgilash va shakllantirish, axborot texnologiyalari faoliyati strategiyasini rejalashtirish;
- axborot va axborot texnologiyalariga, ularni faoliyat maqsadiga muvofiq tanlashga, shaxsan va jamiyatda erishilgan axborot texnologiyalari faoliyati natijalariga mos munosabat; axborot texnologiyalari faoliyatiga doimiy qiziqish;
- kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalaridan faol foydalanish;
- jamiyat taraqqiyoti darajasiga mos keladigan dunyoqarashga, axborot texnologiyalari sohasidagi zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega bo’lgan mutaxassis sifatida o’ziga nisbatan qadriyatli munosabat; o’z faoliyati natijalarini tushunish, o’z-o’zini takomillashtirish va o’zini rivojlantirish istagi.

O’zbekiston Respublikasining davlat ta’lim standartlariga ko’ra, oliy ta’lim muassasalari oldida jahon miqyosidagi ta’limni tayyorlash vazifasi turibdi.

Odatda, axborot texnologiyalari sohasida inson bilimining uchta asosiy darajasi mavjud:

- kompyuterdan xabardorlik (kompyuter va uning ishlashi bilan umumiy tanishish),
- kompyuter savodxonligi (dasturlar va tashqi qurilmalar bilan ishlash qobiliyati)
- axborot madaniyati (ko’nikmalar to’plami, ish va ma’lumot uchun qobiliyatlar).

O’tgan avlod tarjimonining qiyofasi qog’oz lug’atlar va kitoblarni bog’liq, tarjima sohasidagi zamonaviy mutaxassis amalda qog’oz tashuvchilar bilan shug’ullanmaydi, lekin tarjimon ishlashi kerak bo’lgan elektron hujjat formatlari soni ortib bormoqda.

Tarjimonlik faoliyati hozirgi rivojlanish bosqichida mutaxassisdan AKT kompetensiyasiga ega bo’lishni, ya’ni “kasbiy faoliyat muammolarini hal qilish uchun AKT imkoniyatlarini amalga oshirish qobiliyatini, axborot faoliyati oqibatlarini oldindan bilishni” o’zida shakllantirishi lozim [1, 96].

AKTning ulkan assortimenti va ulardan tarjima faoliyatida qanday foydalanishni bilmaslik yosh tarjimonlarni raqobatbardosh qilmaydi. Bo’lajak tarjimonlar uchun majburiy fanlar ro’yxatiga ularning kasbiy faoliyatida AKT bilan tanishishni kiritish orqali tarjima sohasidagi mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirish mumkin.

Tarjima agentligi yoki kompaniyaning bo’limida tarjimonning ishlashi juda murakkab va ko’p qirrali faoliyat bo’lib, u tarjima bo’yicha to’g’ridan-to’g’ri hujjatning elektron formati bilan ishlashni, shuningdek, huquqiy, iqtisodiy muammolarni hal qilish bo’yicha faoliyatni birlashtiradi. Ushbu faoliyat turlaridan kelib chiqqan holda, tarjimon faoliyatida AKT va Internetdan to’g’ridan-to’g’ri tarjima qilish va amaliy muammolarni hal qilish uchun foydalanish maqsadlarini ajratib ko’rsatish mumkin. Faoliyatning birinchi turi uchun tarjimonga ham aniq dasturiy mahsulotlar (avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari, lug’atlar, tezauriylar, lug’atlar, ensiklopediyalar, matnlar korpusi va boshqalar) va axborot resurslari kerak bo’lsa, ikkinchi turdagi faoliyat uchun biz faqat tarmoq axborot resurslari Internet (turli xil tarjima veb-saytlari, pochta ro’yxatlari, obunalar, forumlar, tanlovlar) haqida gapirishimiz mumkin.

Birinchi holda, biz avtomatlashtirilgan tarjimonning ish stantsiyasini (AWP) yaratish haqida gapiramiz. Ikkinchisi, uning tarjima xizmatlari bozorida harakat qilish qobiliyati va xabardorligi haqida.

Hozirgi bosqichda qo’llaniladigan dasturiy vositalar: nutq va matnni aniqlash, formatni o’zgartirish, hujjat ustida ish hajmini tahlil qilish, umumiy terminologiyani ishlab chiqish, tarjima ma’lumotlar bazasini yaratish, ilgari tugallangan tarjimalarning parchalarini kuzatishni avtomatlashtirishga imkon beradi. Hujjatlarning yangi nashrlarida, tarjimalarni tahrirlash va tekshirish, sifat nazorati ham shular jumlasidandir.

Avtomatlashtirilgan tarjimon joyi elektron pochta, internet, skaner, turli formatdagi matnlarni o’zgartirish dasturlari, elektron lug’atlar va boshqalar bilan jihozlangan bo’lishi lozim. Ammo tarjimon ishini avtomatlashtirish jarayonida asosiy ahamiyatga ega tizimlar – bu mashina tarjima tizimlari va tarjima ma’lumotlar bazalarini yaratish va saqlash tizimlari – Translation Memory (TM) texnologiyalaridir.

Yuqori sifatli va litsenziyalangan MT texnologiyalari, amalga oshirishning murakkabligiga qaramay, bir xil yuqori sifatni saqlab qolgan holda ishning yuqori tezligini ta’minlaydi. TM va MT texnologiyalarining kombinatsiyasi esa yanada kattaroq samara beradi.

TM va MT texnologiyalari bilan ishlashda tarjimonga quyidagilar kerak:

- 1) dasturiy mahsulotlarning o’zi va ularning imkoniyatlarini bilish;
- 2) mashina bilan tandemda ishlash, ya’ni malakali post-tahrirlash va eng muhimi, mashina bilan ishlashda, masalan, texnik xususiyatlar va profillarni o’rnatish kabi operatsiyalarni o’z ichiga olgan oldindan tahrirlashni amalga oshirish qobiliyati.

Tarjimon faoliyatining yana bir qiziqarli, ammo amalda juda kam uchraydigan turi bu turli xil dasturlar (masalan, korpus yaratish uchun fayllarni yuklab olish menejeri va uni indekslash uchun maxsus dasturlar) yordamida kompyuterning qattiq diskida o’z matn korpusini yaratishdir. Ushbu dasturiy mahsulotlarni o’zlashtirish (yoki hech bo’lmaganda ularning mavjudligi va imkoniyatlari haqida ma’lumot berish) kelajakdagi tarjimonlar uchun maxsus kurslarga kiritilsa maqsadga muvofiq bo’lardi.

Yangi axborot jamiyatida mutaxassisning, shu jumladan tarjima sohasidagi mutaxassisning kasbiy kompetensiyasi g’oyasi o’zgarmay qolmoqda. Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tarjimon faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Axborot texnologiyalari sohasidagi chuqur bilim tarjima bitiruvchilarini mehnat bozorida yanada raqobatbardosh va talabchan qiladi.

### 3. XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, hozirgi vaqtda kompyuterlar nafaqat dasturchilar va muhandislar, balki keng ko’lamli foydalanuvchilar, jumladan, tilshunolar, tarjimonlar va chet tilidagi ma’lumotlarni tezkor tarjima qilishga muhtoj bo’lgan mutaxassislar orasida tobora muhim o’rin tutmoqda. Shu munosabat bilan, elektron lug’atlar va mashina tarjimasini amalga oshiradigan dasturlar vaqtini tejash va chet tilidagi ma’lumotlarni tushunish jarayonini optimallashtirish uchun juda qulay vositadir. Bundan tashqari, hozirda chet el matnlarining ozmi-ko’pmi adekvat tarjimasini ishlab chiqaradigan va turli soha mutaxassislari ishiga yordam beradigan tarjima dasturlari takomillashib bormoqda.

Ayni paytda O’zbekiston Respublikasining xalqaro hamjamiyatga tobora ko’proq integratsiyalashuvi va iqtisodiy va siyosiy to’siqlar bilan bir qatorda, til to’siqlari ham katta darajada to’sqinlik qilayotganini hisobga olsak, ushbu mavzu alohida dolzarblik kasb etadi. Tarjimon shaxsining mashaqqatli mehnatini imkon qadar yengillashtirish hamda tarjima jarayonini iloji boricha avtomatlashtirish yo’llarini izlar ekanmiz, buni kibernetika, dasturlash, psixologiya, eng muhimi, tilshunoslik sohalaridagi mutaxassislarning sa’y-harakatlarini maksimal darajada birlashtirish orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblaymiz.

### 4. ADABIYOTLAR RO’YXATI

- [1] Austerlühl F. Electronic Tools for Translators / F. Austerlühl. – Manchester: St. Jerome, 2001. – 192 p.
- [2] Baker M. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research // Target. – 1995. – No. 7(2). – P. 223–243.
- [3] Baker Mona. In Other Words. A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992.
- [4] Krueger R. Working with corpora in the translation classroom // Studies in Second Language Learning and Teaching. – 2012. – Vol. 2, no. 4. – P. 505–525
- [5] Safarov Sh. Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari. – Toshkent: “Navro’z” nashriyoti. 2019. – 300 b.
- [6] Somers H. Computers and Translation: A Translator’s Guide / (ed.). – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ. Company, 2003. – 349 p.
- [7] Шевчук В.Н. Информационные технологии в переводе. Электронные ресурсы переводчика – 2 / В.Н. Шевчук. – М.: Зебра Е, 2013. – 384 с.
- [8] Abdirasulov, B. A. ughli. (2024). THE SIGNIFICANCE OF LINGUACULTUROLOGICAL ANALYSIS IN TRANSLATION. GOLDEN BRAIN, 2(1), 314–317. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/5958>
- [9] Asror, Y. (2023). Comparative Analysis of Linguocultural Units in English and Uzbek Mass Media Texts. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(3), 124–127.
- [10] [http://langtech.jrc.it/Documents/Report-98\\_Steinberger\\_LangTech4OLAF.pdf](http://langtech.jrc.it/Documents/Report-98_Steinberger_LangTech4OLAF.pdf)
- [11] [http://www.perevod-standart.ru/page.jsp?pk=node\\_1229419606090](http://www.perevod-standart.ru/page.jsp?pk=node_1229419606090).

- [12] <http://www.translationjournal.net/journal/46competence.htm>.
- [13] Jumayeva, M. B., & Yusupov, O. Y. (2023). USING DIFFERENT GAMES AND SONGS IN TEACHING ENGLISH TO ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(4), 107-111.
- [14] Yusupov, O. (2016). Testing as an effective tool of an English language classroom. *Рецензенты: Ирина Валентиновна Арябкина—доктор педагогических наук*, 233.
- [15] Юсупов, О. (2022). Хорижий тилларни ўқитишда таржиманинг аҳамияти. *Анализ актуальных проблем, инноваций, традиций, решений и художественной литературы в преподавании иностранных языков*, 1(01), 9-11.
- [16] Юсупов, О. Я. (2020). Узбек тилига араб ва форс тилларидан узлашган лексик дублетлар тахлили. *Хорижий филология*. No2.
- [17] Yusupov, O., & Yusupov, A. (2023). Appropriate Usage of Dictionaries in the Translation of Linguacultural Words. *Journal of Language Pedagogy and Innovative Applied Linguistics*, 1(5), 16-20.
- [18] Баёнханова, И. Ф. (2023). МУОМАЛА МАДАНИЯТИДА НУТҚИЙ МУЛОҚОТ ОДОБИНИ ИФОДАЛОВЧИ МАҚОЛЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*, (1), 96-100.
- [19] Баёнханова, И. Ф. (2022). КОРЕЙС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ПАРЕМИОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ҚИЁСЛАБ ЎРГАНИШИ. *Scientific progress*, 3(3), 265-269.
- [20] Bayanxanova, I. F., & Soliyeva, A. (2022). O'ZBEK VA KOREYS TILLARIDA KELISHIK KATEGORIYASI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 24), 114-121.
- [21] Furkatovna, B. I., & Farxodovna, A. Z. (2023). KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA HURMAT MA'NONI IFODALOVCHI MAQOLLARNING QIYOSIY TAHLILI. *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*, 1(5).
- [22] Eshkuvatovna, K. L., & Ilhomovna, K. M. (2021). The specific features of translation of the poetry and prose from English into Uzbek. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 2(9), 11-14.
- [23] Nasirovna, K. A. TRANSLATION METHODS AND TECHNIQUES OF PUBLICISTIC MATERIALS. *dkZ dSmSe [hS^ iSca YfeS^*, 40.
- [24] Abdirashidovna, C. N., & Nasimovna, A. K. (2021). The Problems of Translation When Translating Into Uzbek Languages. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 207-209.
- [25] Bakiyev, F. J. (2023). TRANSLATION STRATEGY AS A BASIC CONCEPT OF TRANSLATING SUBTITLES. *GOLDEN BRAIN*, 1(15), 220-223.
- [26] Bakiev, F. (2024, February). LEXICAL CORRESPONDENCE ISSUES IN UZBEK-ENGLISH TRANSLATION STUDIES. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 478-481).
- [27] Nuritdinova, P., & Shermatova, B. (2024). THE IMPACT OF CHATGPT ON THE TRANSLATION INDUSTRY. *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 4(2), 345-347.
- [28] SHERMATOVA, B., ALIMOVA, S., & SHOKHRUKH, O. Simultaneous Translation and Its Issues. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 7(09), 37-39.